

EDEBİYATIMIZDA ENDÜLÜS

BEŞİR AYVAZOĞLU

Endülüs'te son İslâm devleti olan Benî Ahmer'in son hükümdarı Ebu Abdullah Muhammed (Abdullah's-Sagır), Kral Ferdinand Katolik ile Kraliçe Izabella karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayınca, son çare olarak, ne yazık ki o sırada birbirleriyle savaşmakta olan Memluk ve Osmanlı devletlerinden yardım istemişti (1486). Bu maksatla İstanbul'a gönderilen elçinin yanında, Endülüs'ün son büyük şairlerinden **Ebu'l-Bekâ Salih b.Şerif**'in "**Endülüs Mersiyesi**" adıyla bilinen, müslümanların İspanya'daki acıklı durumlarının tesirli bir dille anlattığı ünlü kaside vardı.

Elçinin anlattıkları ve **Ebu'l-Bekâ**'nın mersiyesi, son derece dindar bir hükümdar olan **Sultan II.Bâyezid**'i derin bir teessüre sevketmiş olmalıdır.

Nitekim **Şehzade Cem** problemine, Memluklülerle devam eden savaşa ve donanmanın yeterince güçlü ve tecrübeli olmamasına rağmen, en azından müslümanlardan bir kısmını katliamdan kurtarmak maksadıyla **Kemal Reis**'i görevlendirdiğini biliyoruz (1488). İspanya sahillerini vurarak binlerce Müslüman'ı ve Yahudi'yi İspanyol zulmünden kurtaran **Kemal Reis**'in bu misyonu, **Kanuni** döneminde de **Barbaros Hayreddin Paşa** tarafından devam ettirilecektir.

KLASİK DÖNEM

Büyük devlet olmak ve dünya siyaseti gütmek iddiasındaki Osmanlı Devleti'nin Endülüs'lü müslümanlarla ilgilenmemesi düşünülemezdi. Fakat En-

dülüs'ün entellektüel planda Osmanlı'yı pek alâkadar etmemiş olması dikkat çekicidir. Şüphesiz Endülüs'ün İslâm medeniyetindeki yeri biliniyordu; en azından, Osmanlı irfanının teşekkülünde o kadar önemli bir yeri olan **Muhiddin İbnu'l-Arabî**'nin memleketi olmak bakımından, Osmanlı münevverlerinin tecessüsünü celbetmiş olmalıdır. Öte yandan, Osmanlı münevverleri, o yıllarda, Endülüs'lü büyük filozof **İbn Rüşd**'ün düşüncesiyle, dolayısıyla Endülüs'te yeşeren din felsefesiyle hesaplaşmakta idiler. **Fatih**'in emriyle **Alaaddin Tusi** ve **Bursalı Hocazade** tarafından yazılan **Tehâfüt**'ler, **İbn Rüşd**'ün fikirlerini cerhetmek gayesini taşıyordu. **Yavuz Sultan Selim** devrinde de, **İbn Kemal**, Hocazade'nin **Tehafütü'l-Felâsife**'sine bir **Hâşiye** yazmıştı.

Endülüs'ün yıkılış dönemi, Osmanlı irfanının teşekkül etmekte olduğu dönemdir. Hem bu bakımdan, hem de Osmanlı coğrafyasına denizyolu dışındaki bağlantısının bulunmaması dolayısıyla, Endülüs'ün, klasik edebiyatımızın coğrafyasına girmemiş olmasını tabii karşılayabiliriz. Öyle sanıyoruz ki, eski edebiyatımızda Endülüs, "**Mağrip**" kavramının içinde yer alıyordu. Yine de Osmanlı ediplerinin, en azından medresenin, Endülüs'lü şairlerden ve eserlerinden genel Arap edebiyatı içinde haberdar olmamaları düşünülemez. Nitekim "**Mustatraf Tercümesi**"nde, Endülüs edebiyatına has bir şair türü olan "**müvaşşah**"lardan söz eden ve Arap halk edebiyatındaki **Zecelleri** bizim halk şairlerinin eserlerine benzeten **Sahhaflar Şeyhizade Es'ad Efendi** (1789-1848) şunları yazar:

"Müvaşşah Endülüs'te şüyu bulduktan sonra âmme-i ehl-i emsar ıstilahât-ı beldeleriyle müvaşşah minvaline 'rab ve binâya bakmıyarak nazımlar düzüp ve nâmına münasebet-i mezkûreye binâen Zecel deyüp anılla agaze ye başladılar ki, diyarımızda kahvehaneler ve mesirelerde ekalli dört ve ekseri oniki sebab-i hafifi hâvî mısra'lar ile çarşu ve pazar da cari olan lakurdılar ve galatat

Çarpışmadın erkek gibi, düşmanlarla; şimdi hiç değilse kadınlar gibi ağla...

EDEBİYATIMIZDA ENDÜLÜS

üzre bozukcuların düzdükleri ve anınla çalıp çağırdukları deyiş ve mani ve türküler'i ve şarkı dedikleri anın naziridir ve şarkı, şahkî-i Arabî'den galat olmak gerektir ve bu deyişleri meleke birle bi'l-bedâhe bozukcuların birbirleriyle müşâ'areleri dahi olur ki garibedendir."

TANZİMAT DÖNEMİ

Türk aydınlarının Endülüs'e ve medeniyetine asıl ilgileri **Ziya Paşa** tarafından Türkçe'ye çevrilen "**Endülüs Tarihi**"yle başlar. Mabeyn Müşiri **Edhem Paşa**, Fransızca'dan çevirmeye başladığı bu eserin daha sanatlı bir üslupla Türkçe'ye kazandırılması hususunda, o sırada Mabeyn-i Hümayun beşinci katibi olan **Ziya Paşa**'ya teklifte bulunmuş, böylece **Viardot**'nun "**Endülüs Tarihi**", Türk aydınlarının dikkatini birden o zamana kadar İslâm tarihinin pek bilinmeyen bir safhasına çekmiş, **Muallim Naci** ve **Abdülhak Hâmid** gibi şair ve yazarların konusunu Endülüs tarihinden alan eserler yazmalarına yol açmıştır. "**Endülüs Tarihi**", önce 1863 yılında iki cilt halinde, 1887'de de dört cilt halinde İstanbul'da yayınlanmıştır. Yine **Ziya Paşa** tarafından **Lavalle** ve **Cheruel**'den çevrilen "**Engizisyon Tarihi**" (İstanbul, 1. bs. 1882, 2. bs. 1888) de, Endülüs'le dolaylı olarak ilgilidir.

"**Endülüs Tarihi**"ni okuyan Osmanlı aydınlarının, bir taraftan Endülüs'te kurulan parlak medeniyeti örnek göstererek İslâm'ın ilerlemeyi engelleyen bir din olmadığı konusundaki görüşlerini güçlendirirken, bir taraftan da inkıraz dönemini yaşamakta olan **Osmanlı Devleti**'nin vaziyeti ile Endü-

lüs'ün "**Tevaif-i Mülûk**" dönemi arasında benzerlikler bularak "ibret" dersleri çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir. Mesela **Mir'at**'ın Ramazan 1279 (Şubat 1863) tarihli birinci sayısında, iktisadî meselelerin tartışıldığı "**Es-bâb-ı Servet**" başlıklı muhaverede, Kâmil, müslümanların İspanya'ya geçtikten sonra ilim ve kültürde aldıkları büyük mesafeden söz ettikten sonra şöyle devam eder:

"**Ancak bunlar avân-ı ikbâllerinde sù-be-sù sa'bü's-suûd bazı cibâl-i şâmihaya ilticâ ve dehâlet etmiş olan Hıristiyanlar ahvaline nazar-ı bî-kaydî ile bakmış ve muahharen huzur ve rahat ve ten-perverlik, efkâr-ı umumiyeye yerleşerek eski gayretleri kalmamış olduğundan ve nihayet devletleri ber-küşte olarak tavâif-i mülûk zuhur etmekle, ümerâ meyanına girmiş olan rekabet ve nifak gittikçe alevlendiğinden bu halden ötede beride müterakkib-i fırsât olan Hıristiyanlar gereği gibi istifade ile bir taraftan reyayı idlâl ve diğer taraftan ümerâ-yı İslâmiyyeyi iğfal ederek memalik-i İslâmiyye'ye yürümeğe başladılar(...)**

Akil-Allah bilir ki, bu fıkra ben-denize pek aşırı tesir etdi.

Kâmil-Vakıa öyledir. Lakin böyle vakayi-i sâlifeye teessüf ve teessürün ne faidesi olur? Asıl bize lazım olan Endülüslüler ahvâlini der-piş-i nazar-ı intibah etmektedir."

Ziya Paşa, "**Endülüs Tarihi**"ni tercüme etmekle kalmamış, Endülüs Arap edebiyatıyla da yakından ilgilenmiştir. **Harabat Mukaddimesi**'nin "**Ahvâl-i Şuarâ-yı Arab**" bölümünde be-

ğendiği Endülüslü şairlerin isimlerini de zikreder:

"**Geldi dahi Garb ü Endülüs'den/ Çok şâir-i kâmil-i mu'anven/ Ez-cümle Ebu'l-Velid şâir/ Hem İbni Beşîr ü İbni Beşâtir/ Bürgeve ve İbni Merc mûmtâz/ Hem İbni Atiyye-i sühan-sâz/ Bû Hayyân bin Leyûn-ı Fâzıl/ Hem İbni Hafâce bî-mümâsil/ İbni Sukre Reşîk ve Sâre/ Mensûb idiler hep o diyâre/ Hem İbni Hatib dil-nişindir/ Üvânı gibi lisân-ı dündür/ Geldi dahi nice bin sühendân/ Ta'dâdına yok mahâl-i imkân."**

Muallim Naci ise, 1299 (1882) yılında yayınlanan "**Musa bin Ebi'l-Gazzan yahut Hamiyyet**" adlı manzum destan denemesinde, Endülüs Emevileri'nin yıkılış döneminde vatanseverliği ve kahramanlığı ile şöhret kazanan **Musa bin Ebi'l-Gazan**'ın savaşlarını ve şehadetini anlatır. **Recâzade**'nin **Ta'lim-i Edebiyatı**'na da giren şu beyitler, Endülüs'ün yıkılış dönemiyle Osmanlı Devleti'nin son dönemleri arasında benzerlikler kurularak birlik ve beraberliğe dikkat çekiliyor olması bakımından önemlidir:

"**İttihad olsa kalb-i milletde/ Hiç olur mu zevâl devletde/ Mülke âfet şikâk-ı milletdir/ Rûh-ı mülk ittifak-ı milletdir/ Ayılın millet ittihadından/ Kessün ümidini muradından"**.

Namık Kemal'in de Endülüs'le (muhtemelen Endülüs Tarihi'ni okuduktan sonra) ilgilendiğini biliyoruz. **İrfan Paşa'ya Mektup**'ta Endülüs meliklerinden **III. Hakem**'in "**Yaşlılar tecrübeleriyle menederler; gençlik, kavmi gençliğine göre düşünür**" mealindeki hikemî beytini nakleder. Aynı beyti Menemenli Tahir'e yazdığı bir mektupta da zikretmiştir.

Mukaddime-i Celal'de ise, Endülüs'te tiyatronun mevcudiyetine dair şu cümleleri dikkate değer:

"**Hatta Nefhu't-Tabib, Endülüs'de birtakım eğlence yerleri tarif eder ki tarihin ifadesindeki ihtisar ile beraber oralarda tiyatronun vücudunu gösterir. Hayfa ki Arab'ın o parlak medeniyeti Şark'da zelzeleden müdhiş, tufan kadar muhrık olan Tatar beliyyesine; Garb'da ateşten merhametsiz tâundan muhluk olan ehl-i Sâlib âfetine uğradığından birkaç yüz milyonluk İslâm içinde zuhur eden bunca ashâb-ı irfanın altı asr-ı terakkide meydana getirdikleri mahsûlât-ı kemâlden binde biri bile âlem-i insanîyetin hazâin-i istifadesine intikal edemedi ki tiyatroda ne dereceye kadar**

Rodrik hiç düşünmemiş ki, hükümdarı zulûmkâr, halkı ceahlık içinde olan bir memleket elbette bir başka devletin nasibi olur.

getirdiklerini göstererek elde bir misal bulunsun."

HÂMİD'İN ESERLERİNDE ENDÜLÜS

Endülüs tarihinin, Tanzimat yazar ve şairlerinden en çok **Abdülhak Hâmîd**'in ilgisini çektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Beş oyununa konu edindiği Endülüs, fethinden yıkılışına kadar, her safhasıyla onun ilgi alanına girmiştir. "**Nazife**"de, Endülüs yıkıldıktan sonra, İspanya kralı Ferdinand'a direnen ve onun kendisine duyduğu büyük aşkı reddederek teslim olmamak için intihar eden müslüman Arap kızı **Nazife**'nin dramını anlatmaktadır. 1876'da yayınlanan bu bir perdelik oyun, manzum bir muhavere ibarettir. **Hâmîd**, "**Tezer yahut Melik Abdurrahmani's-sâlis**" (1880) de ise, "**Nazife**"deki rolleri tersine çevirir. Bu sefer hükümdar (III. Abdurrahman) müslümandır; Nazife'nin yerinde ise **Tezer** adlı İspanyol kızı. Oyunun asıl konusu, **III. Abdurrahman**'in şahsî mutluluğu ile vazifesi arasında bocalayışından doğan trajedidir.

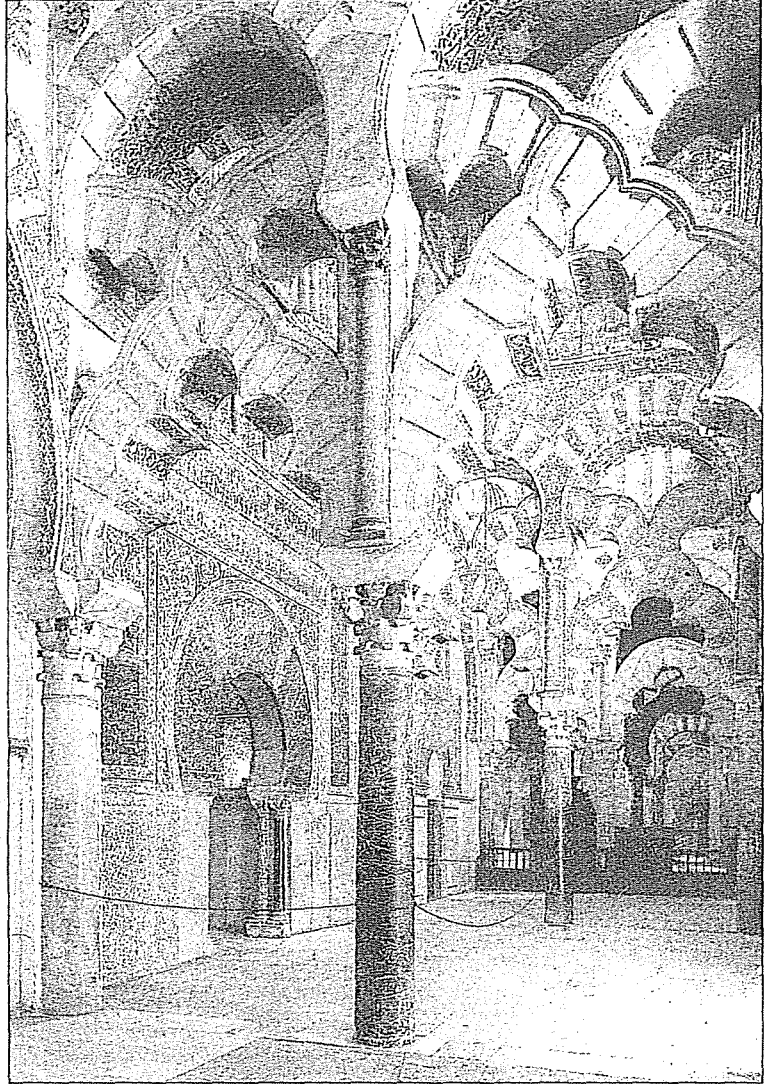
Tarık b. Ziyad'ın İspanya'daki fethatı ise **Hâmîd**'in "**Tarık yahut Endülüs'ün Fethi**" (1880) adlı oyununda ele alınmıştır. Baştan sona kahramanlık, ahlâk ve fazilet derslerinin verildiği eserde, **Hâmîd**, kendi devrinin siyasî ve sosyal bütün meselelerine temas ederek çeşitli tenkit ve teklifler getirir. Hatta **Hâmîd**'in tenkit oklarının "**Tarık**"da doğrudan doğruya **Sultan II. Abdülhamid**'i hedef aldığı söyleyebiliriz. **Tarık**'ın, Kral Rodrik'in savaşta ölmesi üzerine söylediği nutuk ve Endülüs krallarının hazinesi içinde kendi kendisiyle hasbihali —ki eserin en güzel parçalarından biri bu tiraddır— bu bakımdan dikkate değer. **Hâmîd**, bir hükümdarın icabında öldürülebileceğini, haklı sebeplere dayandığı takdirde bunun cinayet sayılmaması gerektiğini **Tarık**'ın ağzından açıkça söylemiştir. **Ahmet Hamdi Tanpınar**, eserin **Abdülhamid** devrinde takibata uğramasına bu sahnenin sebep olmuş olabileceğini söyler. Burada, örnek olması için **Tarık**'ın Endülüs hazineleri içinde söylediği tiraddan kısa bir parça nakletmek istiyoruz:

"**Rodrik hiç düşünmemiş ki, hükümdarı zulümkâr, halkı ceahl içinde olan bir memleket elbette bir başka devletin nasibi olur. Hiç düşünmemiş ki cemaat-ı insaniyenin bir zalim elinde her şeyden mahrum ve mazlum olup gitmesine insaniyet tahammül etmez. İnsaniyete hadim olan dev-**

letler ise böyle bir güzel kıtanın birtakım kalvasat ile meskun ve muattal kalmasına hiç bir vakit razı olmaz."

Abdülhak Hâmîd'in konusunu yine Endülüs tarihinden aldığı, 1880'de **Vakit** gazetesinde tefrika edilen, kitap olarak da 1917 yılında basılan "**İbni Musa yahut Zatü'l-cemal**"i ise "**Tarık**"ın devamı mahiyetindedir. "**Abdullahü's-Sagîr**" de aynı yıl yayınlanır. **Hâmîd**, Endülüs'le ilgili bu

"**Nazife**", "**Tezer**" ve "**Abdullahü's-Sagîr**"de tarihî isimlere mal edilmiş hayalî konular işlenmektedir. Ancak "**Tarık**"ta, İspanya'nın fethi, bilinen safahatıyla, tabii bir yağın hayalî olayla süslenerek ele alınır. **Musa b. Nusayr**'ın kölesi olan **Tarık b. Ziyad**, efendisinin emri üzerine ordusuyla İspanya sahillerine çıkar, zaferden başka çıkar yol olmadığını göstermek için gemileri yakar ve büyük muhteşem bir fütuhat hareketine girer.

son eserinde, Endülüs'ün son hükümdarı **Abdullahü's-Sagîr** ile bir zamanlar **Kral Ferdinand**'in sevgilisi olan İspanyol kızı **Karolina**'yı bir araya getirir. Eserde, **Karolina**, sahip olduğu tahtı koruyamayarak yurdundan kovulan iradesiz, biçare **Abdullahü's-Sagîr**'e duyduğu aşk uğruna kudretli İspanya Kralı **Ferdinand**'ı reddeder. Özetlemek gerekirse, eserde **Abdullahü's-Sagîr**'in **Ferdinand**'a karşı savaş meydanında değil, "aşk" sahasında kazandığı zafer(!) anlatılmaktadır.

Efendisi **Musa b. Nusayr** bu büyük başarıyı kiskanarak **Tarık**'a kendisini beklemesi için emir gönderirse de, genç kumandan gecikmenin aleyhine olacağını kestirdiği için emri dinlemeyerek hareketine devam eder. Bunun üzerine **Musa** tarafından tevkif ettirilir vb.

TANZİMAT'TAN SONRA

Edebiyatımızda **Endülüs**'e duyulan ilgi **Tanzimat** yazarlarıyla sınırlı kal-

EDEBİYATIMIZDA ENDÜLÜS

miş gibidir. **Servetifünun**'cuların edebî coğrafyasında Endülüs'ü göremeyiz. **Mehmed Akif**in tecessüsünün de Endülüs'e pek fazla yönelmemesi dikkat çekicidir. **Sırat-ı Müstakim**'in 15 Ramazan 1327 tarihli 56. sayısında çıkan "**Mukallidliği de Yapamıyoruz**" başlıklı makalesinde, "**Endülüs'ün o feyizli toprağında yetişen şairler hissiyat-ı garam u şevki musavver gayet rakik, gayet nezih şiirler vücuda getirmişler**" der. **Süleymaniye Kürsüsünde** ise, Beni Ahmer Devleti'nin son hükümdarı **Abdul-lahü's-Sagîr**'e annesi Ayşe'nin söylediği ünlü sözleri zikretmiştir:

"Bu sizin ağlamanız benzedi bir diğerine:/ Endülüs tâci elinden alınan bahtı kara,/ Savuşurken o güzel mülkü verip ağıyâra,/ Tırmanır bir kayanın sırtına, etrafa bakar./ Bırakıp çıktığı cennet gibi zümrüt ovalar,/ Başlar ağlatmaya biçâreyi hüngür hüngür!/ Karşidan vâlide sultan bunu pek haklı görür,/ Der ki: "Çarpışmadın erkek gibi düşmanlarla;/ Şimdi hiç yoksa, kadınlar gibi olsun ağla!"

Yahya Kemal ise, Türkiye'yi büyü-

kelçi olarak İspanya'da temsil etmiş bir şairdir. Ancak, Endülüs Medeniyeti'nin İspanya'daki bütün kalıntılarını gezip gördüğü halde, eserlerinde bu tecrübesinin izleri yok denecek kadar azdır. İspanya'da geçirdiği yıllardan kalan iki şiiri vardır: "**Endülüs'te Raks**" ve "**Madrid'de Kahvehane**". Bunlar dışında, tamamlayamadığı, dolayısıyla yaşarken neşredilmemiş "**İspanya Hatıraları**"nda Endülüs izlenimlerini kısaca anlatmaktadır. **İstanbul Fetih Cemiyeti** tarafından yayınlanan "**Mektuplar Makaleler**" (İstanbul 1977) de, Endülüs'ten söz edilen birkaç sayfalık bölümdeki tesbitler ilgi çekicidir.

SONUÇ YERİNE

Son olarak, **Ebu'l-bekâ'nın**, yazımının başında sözünü ettiğimiz, "**Endülüs Mersiyesi**"nin Türkçe tercümelelerinden bahsetmek istiyoruz. Bu mersiye'nin ilk tercümesi, pek tanınmamış bir şair olan **Filibelizâde Mehmed Nizâmeddin** tarafından yapılmıştır. **M. Zekai Konrapa**'nın bir makalesine konu ettiği bu tercüme ("Endülüs

Mersiyesi, Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", İst.1964), aruz vezniyle ve klasik kaside formundadır. Bu başarılı tercüme yapan **Mehmed Nizameddin**, Darülfünun Edebiyat Şubesi mezunlarındandı. **Ahmet Rasim**'in kızıyla evlenmiş, Şam Birinci Türk Sultanisi ve Çanakkale Sultanisi'nde "müdür-i sâni" ve müdür olarak görev yapmış, Maarif Müdürü olarak bulunduğu Diyarbakır'da ise ölmüştür. Zekai Konrapa, **Mehmed Nizameddin Bey**in doğum ve ölüm tarihlerini vermiyor.

"**Endülüs Mersiyesi**", ikinci ve son olarak da **Sezai Karakoç** tarafından çevrilmiştir. Karakoç, "**İslâm'ın Şiir Anıtlarından**" (İstanbul 1976) adlı kitabında yer alan bu tercüme dolayısıyla, **Ebu'l-bekâ'nın** mersiyesi hakkında şunları söylüyor:

"İşte bu kaside, o günlerin, bir medeniyetin mersiyesidir. Muhteşem bir medeniyet ki, son sayfasını bu üstün kaside teşkil etmektedir. Son yaprağı budur. O medeniyeti gözden geçiren bir insan, bu kasideyi de okur ve kitabı kapar. Böyle bir medeniyete layık anıt bir mezartasıdır bu".

* Endülüs'ün konu alındığı, son yıllarda yazılmış iki romanı da sadece isim olarak zikretmek istiyoruz: Zuhuri Danişman "**Endülüs'te İslâm Cengâverleri**" (İstanbul 1966); Ahmet Yılmaz Boyunaja "**Endülüs Şahini**" (İstanbul 1990).

